

Salariis, ús i explotació de la força de treball agrícola (Catalunya 1818-1936)*

per Ramon Garrabou, Josep Pujol i Josep Colomé

1. Els historiadors solen mostrar reserves i prevencions respecte a la utilització del salari agrícola com un factor significatiu de les relacions socials que caracteritzen una societat agrària en determinats moments històrics. Certament, no els manca raó. Els salaris, és a dir, el pagament d'una determinada quantitat monetària per la possibilitat de disposar d'una determinada força de treball agrícola, són utilitzats com un element explicatiu gairebé únic tant des de la perspectiva dels costos d'un hipotètic empresari com des de la vessant dels ingressos que percep un treballador. A més, massa sovint es parteix del supòsit que la mera existència històrica del salari significa el funcionament d'un mercat de treball plenament desenvolupat com s'afirma que actua en una economia capitalista desenvolupada.

No cal esforçar-se gaire per demostrar que el funcionament d'un sistema d'aquesta mena en què les relacions salarials ocupin un lloc central de les estructures de classe agrària ha estat un fenomen relativament recent i que la seva introducció s'ha fet a través d'un procés lent, parcial i difícil de resseguir. Com s'ha argumentat des de diverses perspectives,¹ durant una gran part del vuit-cents el salari no era un factor determinant de l'estructura social, ja que els ingressos, el *status* i el prestigi social de la pagesia pobra

* Aquest article és resultat de la investigació col·lectiva sobre *La propietat territorial i les formes d'explotació del treball pagès a Catalunya de l'edat mitjana als nostres dies*, que compta amb el finançament de la CICYT.

1. R. GARRABOU, *Salarios y proletarización en la agricultura catalana de mediados del siglo XIX*, «Hacienda Pública Española», 108/109 (1987), ps. 343-359, recull algunes aportacions que mostren les limitacions de l'aplicació de la teoria neoclàssica del mercat de treball per entendre la dinàmica salarial i especialment el moviment dels salaris agrícoles, en especial les de R. Boyer, *Wage formation in historical perspective: the French experience*, «The Cambridge Journal Economics» (1979), ps. 99-118. Ll. FINA i D. TOHARIA, *La caracterización de los mercados de trabajo: relaciones teóricas e implicaciones*, «Cuadernos del ICE», 37, (1987), ps. 81-94. R. DOBADO, *Salarios y reproducción de la fuerza de trabajo en las minas de Almadén 1760-1855*, text mecanografiat, (1986). Peter SCHOLLIERS (ed.), *Rural wages in XIXth. and XXth. century Europe. Historical and comparative perspectives* (USA, Verg Publishers, 1989). Sobre l'especificitat del salari i del proletariat rural es troben idees interessants a Giles POSTEL VINAY, *La rente foncière dans le capitalisme agricole* (París 1974). Recentment un tractament sistemàtic i molt suggerent a Marta PETRUSEWICZ, *Latifondo. Economia morale e vita materiale in una periferia dell'ottocento* (Venècia 1989).

i la possibilitat que l'agricultor- "empresari" pogués disposar d'una força de treball abundant i barata depenien més del manteniment d'altres formes d'ingressos que no pas de les variacions dels salaris monetaris. A més, no es pot oblidar que les pràctiques de regular i fixar els salaris agrícoles eren molt freqüents a l'Europa moderna i han sobreviscut fins a períodes molt recents.

Portada l'argumentació fins aquí, potser cal acceptar les reserves que molts historiadors han mostrat per aquesta mena d'informació i preguntar-se si té gaire interès reconstruir i analitzar sèries de salaris. En aquest article pretenem mostrar que la reconstrucció i l'anàlisi de les sèries de salaris agrícoles, especialment a partir del segle XIX, poden aportar informacions valuoses per ajudar a identificar i a copsar les formes i els ritmes del desenvolupament del capitalisme en l'agricultura en els diversos espais geogràfics i econòmics. Esperem que unes qüestions centrals de la història agrària contemporània com per exemple el procés de proletarització, les formes i les condicions de subsistència i de reproducció de la força de treball o el cost i la fluïdesa amb què en van poder disposar els "empresaris" es puguin comprendre millor amb un coneixement més precís de l'evolució i del nivell dels salaris; sempre, és clar, que no s'utilitzin esquemes reduccionistes i anacronismes distorsionadors.

Quan abans parlàvem de la conveniència d'interpretar adequadament les sèries salarials, ens referíem concretament a la necessitat de fugir d'aquelles concepcions simplistes que conceben el salari com el preu d'una determinada mercaderia, per una banda, i com la principal font d'ingrés, per l'altra. Per contra, cal plantejar el salari monetari com una de les despeses que ha de fer un propietari/arrendatari per engegar la producció, però que no sempre és l'única ni la més important, i també esforçar-se per entendre el salari monetari com un component més dels ingressos que permeten la subsistència i la reproducció de la força de treball. Fixar l'atenció en la manera concreta com s'aconsegueix la reproducció i el manteniment d'una força de treball que permeti a l'agricultor de disposar dels treballadors necessaris en el moment oportú és probablement un element crucial per entendre el desenvolupament capitalista en el món rural. La comprensió d'aquest procés ha estat enfosquit massa sovint amb plantejaments excessivament esbiaixats cap al tema del creixement agrari, la qüestió de la proletarització o cap a afirmacions genèriques sobre la pobresa de la pagesia.

Sovint s'ha identificat desenvolupament capitalista amb proletarització, i s'ha utilitzat aquest concepte d'una manera imprecisa i inadequada per referir-se a la situació precària en què vivien amplis sectors de la pagesia. Però poques vegades s'ha demostrat que el salari fos l'únic ingrés o el lligam exclusiu amb el procés productiu. Al contrari, en una gran part del món rural europeu durant les primeres fases de la implantació d'una agricultura capitalista, com a mínim fins a mitjan segle passat, el proletariat agrícola que

vivia exclusivament d'un salari era més aviat l'excepció que no pas la norma. En unes ocasions es tractava de mossos o criats que rebien un salari anual, però era més important l'alimentació, l'habitatge i altres avantatges que subministrava l'amo que no pas la remuneració monetària. En altres ocasions era el mateix propietari/arrendatari qui proporcionava un hort, una casa, una parcel·la, o bé els pagesos posseïen algun d'aquests recursos. Tampoc en aquests casos el salari no resultava essencial.² El manteniment d'alguns drets comunals podia permetre als pagesos pobres d'alimentar algun cap de bestiar, obtenir combustible i altres recursos. No podem deixar de mencionar, finalment, com un altre ingrés important les activitats no estrictament agrícoles que el cap de família, la dona o els fills feien sovint i que en algunes ocasions significaven una part notable dels ingressos. En resum, no és que el jornalер que vivia bàsicament del salari fos inexistent, però no era ni de bon tros el grup més nombrós, i encara durant moltes dècades del segle passat predominava la categoria de camperols pobres que havien de recórrer al salari però sense perdre la seva condició pagesa, amb tot el que això significa de manteniment d'un cert grau d'autonomia i de resistència a dependre exclusivament d'aquella remuneració. La simple anàlisi d'unes sèries salarials no pot explicar, lògicament, d'una manera satisfactòria un procés tan complex, però pensem que pot servir per posar-ne en evidència algunes modificacions significatives.

2. Un segon tipus de crítiques i d'observacions que s'han fet als estudis sobre salaris agrícoles fan referència al grau d'homogeneïtat i de coherència de les dades. En unes ocasions es tracta de salaris setmanals, en altres són mensuals i en altres diaris; però sense tenir una informació precisa sobre els dies festius o els efectivament treballats els ingressos salarials poden variar molt. Això mateix es pot dir respecte al temps efectivament treballat; en aquest sentit caldria operar amb salaris horaris, però poques vegades és possible de fer-ho. Un problema més greu per establir una sèrie de salaris anual és el que deriva de les fortes estacionalitats: els salaris del període de la collita doblen els de la resta de l'any, i fins i tot poden arribar a ser tres o quatre vegades més alts. La qüestió encara es complica més si es té en compte que era molt normal la realització d'alguns treballs a preu fet, com el de la sega. Una altra dificultat per establir un salari mitjà prové de les remunera-

2. Fins i tot en el cas anglès, on l'expropiació de la pagesia fou tan accentuada i la pèrdua de la seva autonomia tan evident, la dependència exclusiva d'un salari per a la reproducció dels treballadors agrícoles no va ser immediata, sinó que es va introduir lentament i amb problemes, com explica amb molta precisió A. Armstrong (*Farmworkers. A social and Economic history 1770-1980* [Londres 1980]). La pervivència de les *Poor laws* al costat d'altres formes de remuneració és un bon indicador de la insuficiència del salari per garantir la reproducció de la força de treball.

cions diferencials segons el sexe, l'edat, les especialitzacions i les feines de control.

De tota manera, la dificultat principal per interpretar adequadament una sèrie de salaris continua sent la de saber amb un mínim de precisió l'existència o no de rumuneracions no monetàries i la seva importància real. En efecte, l'alimentació total o parcial, els pagaments en espècie, la concessió d'una parcel·la o un hort i la cessió o arrendament a preu reduït d'una casa poden convertir el salari monetari i la seva evolució en un fet relativament secundari.

Tenint en compte aquest cúmul de dificultats hem pres l'opció d'establir sèries tan homogènies com hem pogut, encara que això significués prescindir d'una part de la informació. Pensem que el nostre salari mitjà, masculí o femení, expressa amb força exactitud la remuneració dels jornalers eventuals que les explotacions d'unes certes dimensions necessitaven amb una certa regularitat durant una gran part de l'any. S'ha considerat oportú excloure les remuneracions extraordinàries com les de la sega. Les nostres sèries fan referència a un salari de peó per realitzar feines variades, amb poca especialització, que van des de cavar, magencar, plantar arbres o vinya, podar, esporgar i birbar, fins a treballs de manteniment (fer parets, rases o sèquies, etc.), feines de transport de productes (gra, llenya, raïm, pedra, fems, etc.) i treballs de recollecció de la vinya (veremar, trepitjar raïm, premsar). Finalment, els primers anys de les sèries incorporen també jornals de recollir el delme, censos emfitèutics i altres prestacions que percebia el propietari. En tots aquests casos tenim constància que no hi ha altres pagaments en espècie ni en alimentació, ni en habitatge ni en parts de fruits. Quan per alguna raó es fan aquests tipus de remuneracions els llibres de comptabilitat ho enregistren amb precisió. Per aquesta raó hem prescindit dels salaris de batre, sembrar i trescolar d'algunes explotacions, ja que en aquests casos teníem constància que, a part el salari monetari, es pagava l'alimentació. Afegim només que aquest salari de peó acostumava a ser pràcticament idèntic al de manobre, com es pot comprovar a la documentació utilitzada.

Les dades procedeixen de diverses comptabilitats privades de la Segarra i l'Urgell explotades en règim de parceria, amb les quals hem elaborat la sèrie que per simplificar hem qualificat de salaris mitjans de Lleida, i d'unes altres situades al Vallès, al Bages i al Penedès, que han servit per establir un salari mitjà aproximat de Barcelona.³ També hem recollit les dades relatives als

3. Les dades salarials de Guissona procedeixen de la comptabilitat de Tomàs Coll (arxiu privat de la família Fina), i les d'Ivorra de la documentació de la família Nuix, actualment dipositada a l'Arxiu Històric de Cervera. Les restants sèries de l'Urgell i del Vallès han estat elaborades a partir de les comptabilitats de les hisendes que el marquès de Sentmenat posseïa a Ciutadilla, Plegamans i Sentmenat (Arxiu de la Corona d'Aragó, Documentació contemporània, lligalls 28-30, 33, 34, 37, 38, 39, 50, 51 i 71). La del Bages procedeix d'un llibre

salaris que contenen altre tipus de documentació, com cartilles avaluatòries, informacions d'enginyers agrònoms, publicacions i estudis fets per l'administració pública, entre d'altres, que ens han donat una base per cartografiar les diferències comarcals dels salaris i contrastar les dades procedents dels arxius privats amb les que proporcionen fonts administratives que han permès comprovar l'existència d'un grau de coherència força acceptable.⁴

3. Com varen evolucionar els salaris dels jornalers eventuals entre el 1818 i el 1936? Una simple ullada als apèndixs i als gràfics permet veure'n amb nitidesa una de les característiques fonamentals: un contrast molt pronunciat entre una etapa d'estabilitat, pràcticament d'immobilisme, que es manté fins a mitjan segle XIX, i una segona en què els salaris enregistren fluctuacions ben marcades i comencen una tendència alcista i s'estabilitzen a uns nivells sempre més alts.

Comencem per aquesta primera etapa 1818/1850-60, que expressa molt bé la línia plana i pràcticament sense variacions dels gràfics. És cert que tant la sèrie de la província de Barcelona com la de la província de Lleida registren algunes oscil·lacions, però a la majoria dels casos pensem que són degudes més a problemes de la documentació que no pas a modificacions reals del nivell dels salaris. Significativament els punts en què se separen dels valors mitjans coincideixen amb anys amb molt poca informació (per exemple, les

manuscrit, F. J., *Diario de asientos y notas durante la permanencia en el manso Viladoms*, començat el 1862 i que durà fins al 1909, amb alguns anys sense informació. El mas Viladoms es troba al municipi de Castellbisbal. Dec la possibilitat de poder consultar aquesta comptabilitat a Simó Fabregas. En darrer lloc, les dades referents al Penedès les hem obtingut dels arxius patrimonials de l'empresa Codorniu i de la casa Raventós, ambdós de Sant Sadurní d'Anoia, i de les informacions que sobre el jornal agrícola apareixen als judicis de pobresa consultats a l'Arxiu Històric Comarcal de Vilafranca del Penedès.

4. Les cartilles avaluadores utilitzades són, entre d'altres, les de Sant Sadurní d'Anoia, Sabadell, Manresa, Ullastret, Palafrugell, Olot i Tossa. També hem recollit informacions del treball fet per l'enginyer agrònom Isidre AGUILÓ I CORTÈS, *La tierra labrantia y el trabajo agrícola en la provincia de Barcelona* (Madrid 1987), especialment per als casos dels afores de Barcelona, Manresa, Vic, Granollers, Igualada, Vilafranca del Penedès, Sant Feliu i Sabadell. Altres autors consultats han estat Manuel GALÉS I MARTÍNEZ, *El problema del vi a Catalunya* (Barcelona 1936); Josep RIBAS I PONS, *D'agricultura i datos sobre'l preu de producció del vi en el Penedès baix* (el Vendrell 1908). Finalment, hem recollit les diverses informacions que apareixen a l'*Avance estadístico sobre cultivo y producción de la vid en España* i a l'*Avance estadístico sobre cultivo de los cereales en España*, publicats per la Direcció General de Agricultura, Industria y Comercio (Madrid 1889). Pel que fa a les sèries del preu del pa, hem utilitzat les dades de P. CONARD i A. LOVETT, *Problèmes de l'évaluation du cout de la vie en Espagne. Le prix du pain depuis le milieu du XIX siècle: une source nouvelle*, «Mélanges de la Maison de Velázquez», v (1969). Respecte a la província de Girona, vid. R. ROS, *Una serie de precios del pan del Ampurdán (1892-1936). Una perspectiva comparada*, actes del «IV Congreso de la Asociación de Historia Económica» (Alacant 1989), i R. CONGOST, R. GARRABOU, R. ROS i E. SAGUER, *Estudi del mercurial de Girona*, treball en procés d'elaboració.

puntes de 1830, 1833, 1838 i 1840 de la sèrie de Lleida o les de 1821-22, 1837-38 i 1845 de la de Barcelona). D'altra banda, aquestes oscil·lacions no tenen continuïtat ni relacions gaire clares amb les fluctuacions del preu del blat. En resum, pensem que es disposa d'una base sòlida per afirmar que els salaris monetaris agrícoles es van mantenir pràcticament estables durant la primera meitat del segle XIX. A la comarca del Vallès, una àrea propera a Barcelona i econòmicament molt dinàmica, d'on procedeixen exclusivament les dades per a aquest període, el salari girava al voltant de 8 rals, i a la Segarra i l'Urgell oscil·lava entorn de 5 rs. Informacions esparses referents a aquestes comarques per als anys inicials del segle XIX donen uns valors molt similars.

També cal assenyalar que les diferències entre els salaris masculins de les comarques lleidatanes i barcelonines es van mantenir sense modificacions durant tot el període i que va succeir el mateix amb els salaris masculins i femenins, com es pot veure al quadre 2 i al mapa 1. El fet que el treball de les dones es remunerés molt per sota dels homes (50% al Vallès i un 60% a la Segarra i l'Urgell) era un fenomen molt freqüent arreu i es deu algunes vegades a una menor productivitat, quan la dona només treballa mitja jornada per exemple, però en altres sols es pot explicar pel fet que, històricament, s'havien fixat determinades feines a la dona amb renumeracions més baixes, per raons socials o econòmiques. Respecte als desnivells comarcals, que també sovint es troben en altres països, no sembla que es puguin explicar per diferències en el cost de la vida, sinó per una pressió més intensa de la demanda de força de treball a les comarques més dinàmiques. Almenys així s'explicaria a Anglaterra, on s'ha comprovat que els salaris agrícoles de les comarques més industrialitzades des del final del segle XVIII eren clarament més elevats que a les comarques bàsicament agràries, i que aquestes variacions es van mantenir durant tot el segle XIX i no van desaparèixer fins després de la Primera Guerra Mundial.⁵ En el cas de Catalunya desconeixem quan es començaren a produir, però en iniciar-se el segle XIX ja eren molt pronunciades, i a causa de la relativa homogeneïtat del preu del pa no sembla que es puguin explicar exclusivament per un cost més alt de les despeses de consum al Vallès, sinó com un dels efectes de la industrialització sobre el mercat de treball en aquesta comarca.

Però, de tota manera, la qüestió que crida més l'atenció del comportament dels salaris agrícoles durant la primera meitat del segle XIX és la seva enorme estabilitat, que en un primer moment ens plantejà dubtes sobre la validesa de la documentació. Cal tenir en compte, però, que estudis sobre

5. E. H. Hunt, als seus estudis sobre els salaris, ha analitzat amb molta cura el tema de les desigualtats salarials entre comarques: *Industrialization and regional inequality: wages in Britain, 1760-1914*, «The journal Economic History», XLVI (1986), ps. 935-961. ID., *Regional wage variations in Britain, 1850-1914* (Oxford 1973); ID., *British labour history 1815 - 1914*. (Londres 1981).

salariis agrícoles fets en altres països europeus mostren que aquesta pretesa anomalia era la norma a les societats agràries tardo-feudals i a les primeres fases del desenvolupament capitalista. Existeixen, per exemple, causes institucionals per explicar l'immobilisme salarial, com la pràctica de les autoritats locals i administratives d'establir amb més o menys vigor tarifes salarials fins ben entrat el segle XIX. P.M. Arcari recull les normatives de diverses ciutats italianes durant l'edat moderna que fixaven els jornals de diverses feines agrícoles.⁶ M. Petruszewicz es refereix a mesures similars dictades durant la dominació francesa a Calàbria⁷ i comprova que els salaris d'aquesta regió de la primera meitat del segle XIX eren pràcticament els mateixos que R. Romano va recopilar per a la Campània del segle XVIII.⁸ A l'Alemanya de la primera meitat del segle XIX també existien pràctiques similars i, com explica H. Plaul, els baixos salaris i la seva estabilitat eren dominants.⁹ Fins i tot a Anglaterra es van mantenir mesures de regulació de salaris durant la primera meitat del segle XIX.¹⁰ No coneixem normatives similars a les àrees on estan situades les propietats que ens proporcionen les dades salarials, ni tampoc per a altres comarques catalanes, però es pot pensar que el costum i la tradició podien ser suficients per mantenir el salari en un determinat nivell.¹¹

Però si els jornals catalans, com els d'altres països europeus, deixant de banda Anglaterra i algunes regions de França,¹² es van mantenir estables durant un període tan perllongat, hem de pensar en raons més profundes i inserides en la realitat econòmica i social i no pas en causes estrictament formals. En efecte, fins ara no ens hem referit a un altre aspecte fonamental, com és la insuficient capacitat adquisitiva d'aquests salaris per cobrir les necessitats de subsistència i de reproducció d'una família jornalera. En les

6. Paola Maria ARCARI, *Le variazioni dei salari agricoli in Italia della fondazione del regno a 1933*, «Annali di Statistica», XXXVI (1936), ps. 25-27.

7. Marta PETRUSEWICZ, *Latifondo...*, ps. 150-151.

8. R. ROMANO, *Prezzi, salari e servizi a Napoli nel secolo XVIII (1734-1806)* (Milà 1965).

9. H. PLAUL, *The rural proletariat. The everyday life of rural laborers in the Magdeburg region 1830-80*, dins R. J. EVANS i W. R. LEE, *The german peasantry* (Londres 1986), ps. 103-108.

10. G. HOUSTON, *Labour relations in Scottish agriculture before 1870*, «Agricultural History Review», VI (1958), ps. 27-41; i R.A.E WELLS, *The development of the English rural proletariat and social protest 1700-1850*, «The Journal Peasant Studies», 2 (1979), ps. 115-137

11. Desconeixem els efectes que va poder tenir a Catalunya l'abolició de les antigues taxes i reglamentacions de salaris pel decret 29-XI-1767, citat per M. ARTOLA, *Antiguo régimen y revolución liberal* (Barcelona 1978), ps. 51-52.

12. A. ARMSTRONG, *Farmworkers...*, caps. 2 i 3, mostra que els salaris nominals es van multiplicar per dos entre el 1794 i el 1810. Entre el 1815 i el 1833, en canvi, es produeix una baixa d'un 20 % aproximadament i després un període d'estabilitat fins als cinquanta. Segons Postel VINAY, *La rente foncière...*, també a la regió del Soissonais, on es desenvolupa la gran explotació capitalista i els salaris van enregistrar un creixement important entre el 1820 i el 1850.

comptabilitats estudiades es consigna amb una certa freqüència que el cost de l'alimentació diària d'alguns treballadors, que el propietari havia de pagar al masover, se situava al voltant de 4 rs. Si es recorda que el salari oscil·lava entre 5 rs. i 8 rs. a les àrees estudiades, resulta evident que amb aquests ingressos ni tan sols es podien cobrir les despeses alimentàries d'una família jornalera; això admetent que tingués possibilitats de treballar durant tot l'any, la qual cosa era molt improbable, a causa de la forta estacionalitat del treball agrícola.

És evident que els salaris monetaris que rebien aquests jornalers eventuals catalans, com també els que cobraven els pagesos pobres d'altres països europeus, no constituïen pas l'única font d'ingressos ni, probablement, la més important per garantir la subsistència i la reproducció de la família jornalera. Objectivament i subjectivament la situació d'aquests treballadors estava molt més determinada per la possibilitat de mantenir i ampliar les altres fonts d'ingressos a les quals abans hem fet referència, que no pas pel nivell dels salaris monetaris. És en aquest context que es pot entendre l'immobilisme dels salaris i l'escassa capacitat de reacció davant les variacions del preu del blat. Interpretar adequadament els salaris i la natura d'aquesta categoria social de jornalers eventuals exigeix conèixer amb precisió la situació d'aquests pagesos pobres i de llurs possibilitats d'obtenir altres ingressos a més dels salaris. El manteniment d'una petita propietat, l'explotació d'una parcel·la en parceria o arrendament. La contractació d'un tros de terra en emfiteusi o rabassa aportava una bona part dels ingressos, però normalment aquestes explotacions no ocupaven plenament la força de treball familiar ni aportaven les rendes necessàries per al manteniment del conjunt familiar. En resum, era el sistema de relacions de propietat entorn de la terra el principal factor que abocava uns segments de la pagesia a contractar-se com a jornalers uns dies o uns mesos a l'any, però al mateix temps allò que impedia una completa proletarització. A la documentació del Vallès hem trobat referències a arrendaments, rabasses i emfiteusis de petits trossos de terra a pagesos que s'autoanomenen jornalers i en algunes ocasions es pot comprovar que també són contractats com a assalariats pel mateix propietari que cedeix la terra. També es disposa d'informacions similars per a les comarques gironines,¹³ el Penedès¹⁴ i el Bages.¹⁵

Com s'ha exposat abans, juntament amb aquesta capa de jornalers eventuals existia una altra franja de la pagesia pobra que en determinats

13. Rosa CONGOST, *Els propietaris i els altres*, tesi doctoral llegida a la UAB (1988).

14. Josep COLOMÉ, *Les formes d'accés a la terra a la comarca de l'Alt Penedès durant el segle XIX: el contracte de rabassa morta i l'expansió vitivinícola*, «Estudis d'Història Agrària», 8.

15. Llorenç FERRER I ALÒS, *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya central (segles XVIII-XIX)* (Barcelona 1987), ps. 201-314.

aspectes era més propera a la condició proletària. Es tracta d'un segment de la societat rural que en el procés de diferenciació havia quedat sense mitjans ni recursos per reproduir la condició pagesa i que, almenys temporalment, es veia forçat a acceptar una posició totalment subordinada respecte al propietari. Ens referim concretament a la categoria de treballadors fixos, criats o mossos, contractats per períodes llargs, sovint un any, que rebien una quantitat monetària modesta, mentre que l'amo s'encarregava de la manutenció, l'habitatge i fins i tot una part del vestit. Durant les primeres etapes del desenvolupament del capitalisme a l'agricultura aquest segment de criats o mossos van proporcionar una part notable de la força de treball; almenys això és el que va succeir a Anglaterra, on aquesta categoria de treballadors representava un percentatge molt alt dels actius agraris a la primera meitat del segle passat,¹⁶ en algunes regions alemanyes,¹⁷ franceses¹⁸ i també a Calàbria.¹⁹ Com exposa M. Petruszewicz,²⁰ de tota manera, la situació subjectiva i objectiva d'aquests treballadors encara era molt distant de la d'un proletari que venia la seva força de treball, ja que pràcticament es mantenia al marge del mercat i es trobava immers en una xarxa de relacions paternalistes i personalitzades amb el propietari. La presència de mossos, criats, pastors i altres treballadors fixos era molt estesa a Catalunya. Un propietari molt important i fins i tot un de mitjà que explotava la terra directament, un arrendatari o un parcer d'una certa entitat sempre contractava aquest tipus de treballadors en un nombre més o menys nombrós segons les dimensions de l'explotació.²¹ Però encara ens movem en un terreny molt impressionista i ens manquen estudis que ens permetin conèixer-ne millor la importància i saber si aquesta franja de la pagesia va tendir a incrementar-se o bé a reduir-se durant la primera meitat del segle XIX.

Assenyalem, per últim, que jornalers eventuais i treballadors fixos no aconseguen cobrir les necessitats de força de treball a conseqüència de les fortes estacionalitats característiques de l'activitat agrària. En determinats moments, especialment a l'hora de la collita, apareixien dèficits importants

16. Segons A. ARMSTRONG, *Farmworkers...*, ps. 62-63 i 94, al començament de la dècada del 1830-40 aquesta categoria de treballadors representava el 40 % dels actius agraris al nord d'Anglaterra i el 20 % al sud-est. A partir d'aquestes dades la seva importància tendeix a disminuir, i segons el cens del 1851 representava el 15 % per al conjunt d'Anglaterra i de Galles.

17. H. PLAUL, *The rural proletariat ...*, ps. 106-108 i 113.

18. Segons G. POSTEL VINAY, *La rente foncière...*, p. 136, a la regió estudiada el nombre de treballadors fixos era molt alt i es va mantenir estable durant tot el segle XIX.

19. Marta PETRUSEWICZ, *Latifondo...*, ps. 146-147

20. ID., ps. 183-184.

21. Es pot trobar alguna informació interessant a Pere PASCUAL I DOMÈNECH, *La masia: autoconsum, circulació monetària i exacció fiscal (1833-1847)*, dins *Tous, mil anys d'història* (Barcelona 1981), p. 317.

que sols es podien equilibrar amb la presència de jornalers que durant la resta de l'any feien altres activitats, o bé amb la mobilització de pagesos pobres de comarques amb sistemes productius diferents o amb calendaris de collita molt distanciat. En el cas del Regne Unit són ben coneguts els fluxos de segadors des de Gal·les i l'alta Escòcia fins a Anglaterra des del segle XVIII i la creixent participació dels pagesos irlandesos en aquestes migracions temporals des de mitjan segle XIX.²² La implantació d'una agricultura intensiva a la regió alemanya de Magdeburg, a base de la remolatxa, també va activar un corrent de migracions temporals procedent de Prússia oriental i Polònia.²³ Sembla clar que aquests desequilibris en la demanda de força de treball també es van cobrir a Catalunya a base d'emigracions temporals, però fins ara no disposem d'informació per conèixer-ne la importància real i l'evolució.²⁴

En resum, fins al final del segle XIX no hi ha evidències que manifestin escassetat de força de treball agrícola a Catalunya. El creixement demogràfic i la reforma liberal, amb els consegüents canvis en les relacions de propietat, generaven una massa significativa de famílies pageses pobres que es veien forçades a orientar alguns dels seus membres a llogar-se com a mossos o criades i també a fer alguns jornals. D'altra banda, sembla que encara es va mantenir, en gran mesura, la varietat i la complexitat d'altres fonts d'ingressos. Els antics i nous propietaris i els grans arrendataris que estiguessin interessats a impulsar l'explotació de les seves finques amb treball assalariat podien disposar així d'una mà d'obra abundant. I si aquesta opció no es va generalitzar es degué principalment al fort arrelament que tenien a Catalunya les parceries, les masoveries, les rabasses i les emfiteusis, que històricament havien mostrat una gran rendabilitat. Hem de pensar que l'orientació arbustiva i arbòria que va prendre l'agricultura catalana encara va reforçar més aquests sistemes tradicionals de tinença de la terra.

4. Tornant a la descripció de les sèries salarials, el fet més sorprenent és que totes enregistren fluctuacions molt marcades a partir de la dècada de 1850-60, en què inicien alhora un moviment alcista que s'accelera a partir de 1872-73 i que assoleix els màxims al final de la dècada de 1880-90.

Al quadre següent hem resumit per períodes l'evolució del salari nominal masculí i femení:

22. A part els treballs d'E. H. Hunt i d'A. Armstrong, citats a les notes anteriors, *vid.* E. J. T. COLLINS, *Migrant labour in British agriculture in the nineteenth century*, «The Economic History Reviews», XXIX (1976), ps. 38-59.

23. H. PLAUL, *The rural proletariat ...*, ps. 113 i 128.

24. *Vid.*, per exemple, Manuel RAVENTÓS, *La verema* (Barcelona 1911). A l'arxiu patrimonial de la família Raventós (Sant Sadurní d'Anoia) es pot constatar que al final del segle existeix un important moviment migratori vinculat amb la verema i estructurat a través d'unes xarxes de captació estables, especialment a les províncies de Castelló i de Tarragona.

QUADRE 1

	<i>Jornals masculins</i>				<i>Jornals femenins</i>			
	<i>Barcelona</i>		<i>Lleida</i>		<i>Barcelona</i>		<i>Lleida</i>	
	<i>rs.</i>	<i>n. índex</i>	<i>rs.</i>	<i>n. índex</i>	<i>rs.</i>	<i>n. índex</i>	<i>rs.</i>	<i>n. índex</i>
1818-55	7,90	100	5,16	100	4,00	100	1,97	100
1856-72	8,18	103,54	7,01	135,85	4,84	121	2,53	128,42
1873-92	10,71	135,56	8,62	167,05	6,53	163,25	3,74	189,84
1893-1902	11,27	142,65	7,64	148,06	7,00	175	3,00	152,28
1903-13	12,00	151,89	8,27	160,27	7,50	187,50	3,23	163,95
1914-18	13,76	174,17			9,66	241,50		
1919-22	27,74	351,13			17,37	434,25		
1923-28	28,00	354,43			17,00	425		
1929-36	31,25	395,56			19,60	490		

A partir d'aquestes informacions i de la que es proporciona més detalladament als apèndixs pensem que es pot afirmar que els salaris es comencen a moure d'acord amb la conjuntura. Molt sumàriament, experimenten primer un augment força acusat durant la segona meitat del segle, que comença afectant els jornalers que percebien menors remuneracions i acaba generalitzant-se fins a consolidar-se en uns nivells molt més alts entre el 1873 i el 1892. Tot seguit entrarem en una fase d'estancament i en la sèrie de Lleida fins i tot de lleuger retrocés a l'última dècada del segle. Amb la nova centúria els salaris iniciaren una nova fase ascendent fins als anys trenta, en què la Primera Guerra Mundial marca una divisòria entre dues etapes ben diferenciades. Fins a la guerra l'alça és regular, però molt moderada, i no sembla que els primers anys del conflicte alteressin tampoc d'una manera substancial aquesta evolució. A partir del 1918, en canvi, s'inicia una pujada espectacular, temporalment interrompuda entre el 1921 i el 1929, i a partir d'aquest any es reactiva de nou el creixement, que acaba situant la mitjana salarial del període 1929-35 gairebé quatre vegades per sobre de la del període 1818-55.

En quina mesura la nova dinàmica salarial que s'imposa a partir de la segona meitat del segle va modificar les diferències dels salaris entre comarques i sexes? Al quadre següent es pot constatar que les diferències entre la Segarra i l'Urgell i les àrees amb nivells més alts es van reduir entre el 1856 i el 1872. Fa l'efecte com si durant aquest període s'hagués aprofundit en la formació d'un mercat de treball homogeni a escala catalana, però a l'etapa següent la tendència s'inverteix i la situació encara empitjorà des dels anys noranta fins a l'esclat de la guerra. Ens manca informació per saber com va evolucionar la relació posterior, perquè a partir del 1910 només disposem de la sèrie del Penedès, i això sols ens permet constatar que després d'una etapa en què s'avançava ràpidament cap a l'anivellament, a inicis del segle xx les diferències respecte al segle anterior havien disminuït poc. Recordem,

tanmateix, que a Anglaterra els desnivells regionals dels salaris agrícoles només van desaparèixer després de la Primera Guerra Mundial. Encara es constata més immobilitat en la relació entre salari femení i masculí. A la Segarra i l'Urgell pràcticament es manté constant durant tot el període i les sèries de Barcelona enregistren una millora d'un 10% aproximadament durant els anys 1856-72, que es manté amb pocs canvis fins al 1913. Durant la guerra es redueix la diferència, però una vegada acabat el conflicte pràcticament es torna a la situació anterior.

QUADRE 2

	<i>% del salari de Lleida sobre el de Barcelona</i>	<i>% del salari femení sobre el masculí</i>	
		<i>Barcelona</i>	<i>Lleida</i>
1818-55	65,31	50,63	38,17
1856-72	85,69	59,16	36,09
1873-92	80,48	60,97	43,38
1893-1902	67,79	62,11	39,26
1903-13	68,91	62,50	39,05
1914-18		70,20	
1919-22		62,61	
1923-28		60,71	
1929-36		62,72	

Fins ara ens hem referit exclusivament als salaris nominals i de la seva evolució no se'n pot deduir una millora o un empitjorament de la situació dels assalariats. Els efectes sobre aquests dependran en gran mesura de l'evolució del cost de la vida i de la durada de la jornada de treball. La situació encara es complica més quan es tracta de salaris agrícoles, ja que un increment del salari monetari pot obeir a la desaparició de pagaments en espècie, a l'abandonament de pràctiques com la cessió d'un hort o una parcel·la o altres avantatges difícils de quantificar. Interpretar adequadament el significat d'una alça dels salaris monetaris exigeix conèixer bé l'estructura de despeses, saber com van evolucionar els preus dels seus components i també, òbviament, si es van produir modificacions en les altres formes de remuneració. Ni per a les comarques que aquí es consideren ni per a la resta de Catalunya no disposem, però, de prou informació sobre la majoria d'aquestes variables, i sols podem aportar alguns indicis sobre l'evolució de les condicions de vida d'aquells pagesos que depenien cada vegada més dels salaris a partir de considerar l'evolució de la seva capacitat adquisitiva en relació amb el pa. Si considerem que l'alimentació, i concretament la compra d'aquest producte, absorbia una gran part de les despeses de consum, els resultats que s'obtinguin poden ser interessants. Aquests es poden veure al quadre 3:

QUADRE 3

<i>Salari monetari del pa</i>				
<i>Barcelona</i>			<i>Lleida</i>	
		<i>n. índex</i>		<i>n. índex</i>
1818-33	6,51	100	4,58	100
1834-55	5,80	89,09	3,78	82,53
1856-72	5,37	82,48	4,64	101,31
1873-92	7,07	108,60	5,68	124,01
1893-1902	7,75	119,04	5,26	114,84
1903-13	7,95	122,11	5,52	120,52
1914-18	6,40	98,31		
1919-22	10,18	156,37		
1923-28	10,66	163,74		
1929-36	11,78	180,95		

Destaquem, a tall d'hipòtesi, que les condicions de vida d'aquells pagesos que depenien en gran manera del jornal per a la seva subsistència tendiren a empitjorar a la dècada del 1830, quan els preus del blat iniciaren una recuperació mentre els salaris es mantenien estables, i que una clara i definitiva millora no va tenir lloc fins al final del segle XIX, tot i l'augment anterior dels salaris nominals. A partir d'aquest moment la millora de la capacitat adquisitiva és gairebé constant. Cap al 1913 la capacitat adquisitiva del salari agrícola havia augmentat al voltant d'un 20% respecte al millor moment del segle passat, i després d'una etapa d'estabilitat durant la guerra s'acabà situant en un nivell significativament més alt, el 80%, entre el 1929 i el 1936.

5. Fins aquí la descripció i la periodització dels moviments dels salaris. Un dels aspectes més sorprenents és l'enorme similitud que es constata entre les grans etapes que hem establert per als salaris catalans i les que es poden observar en altres països europeus. Especialment l'existència d'un moment de ruptura a mitjan segle amb l'inici d'una fase ascendent, seguida d'una etapa d'estancament fins al començament del nou segle i la recuperació posterior de la tendència ascendent, que pren una forta embranzida amb la Primera Guerra Mundial. Almenys alguns exemples referents a Itàlia, Alemanya, França, i amb una base molt més sòlida a Anglaterra, ho confirmen plenament.²⁵ Encara que aquestes coincidències poden amagar realitats di-

25. Vid. algunes indicacions sobre Alemanya dins H. PLAUL, *The rural proletariat*, i, per a França, G. POSTEL VINAY, *La rente foncière...* Molt més sòlida és la base empírica que proporciona per a Itàlia el text clàssic de Paola Maria ARCARI, *Le variazioni del salario agricola*. Sens dubte la historiografia que ha fet aportacions més substantives al tema del salari agrícola és l'anglosaxona. Un bon exemple el constitueixen els treballs d' E. H. Hunt i d' A. Armstrong.

verses, també pensem que són indicatives dels canvis estructurals que s'estaven produint simultàniament en el conjunt de l'agricultura europea, encara que amb uns ritmes i una intensitat diferents a cada país. Destaquem que des de mitjan segle XIX es generalitzà la implantació de les bases legals i institucionals que impulsaren el desenvolupament capitalista i la integració creixent dels mercats agraris europeus.

El moviment dels salaris, doncs, pot servir com a indicador dels efectes que va tenir l'expansió del capitalisme en la ruptura dels sistemes d'ús i de reproducció de la força de treball, car és evident que les trajectòries observades no són casuals. Ni les investigacions fetes fins ara ni les que nosaltres estem desenvolupant permeten, però, analitzar amb precisió les causes de la creixent falta de funcionalitat de les formes tradicionals. Només podem formular algunes hipòtesis en aquesta direcció.

Pensem que un primer element que va actuar en la ruptura de la dinàmica salarial tradicional van ser les noves condicions en què es desenvolupà l'activitat agrària des de mitjan segle passat. D'una manera semblant a la resta d'Europa, a partir d'aquests anys s'inicià una fase ascendent dels preus dels cereals i a conseqüència d'una clara expansió de la demanda interna i d'uns fluxos creixents d'exportacions cap a Anglaterra i Amèrica. Simultàniament fou també el període en el que els antics propietaris plenament confirmats en els seus drets sobre la terra i en el que la capa de nous propietaris sorgits de la reforma agrària liberal s'interessaren a consolidar un tipus d'explo-tacions capitalitzades i especialitzades en aquells productes que es consideraven més idonis i amb més possibilitats als mercats. És il·lustrativa la insistència de les publicacions agrícoles dels anys cinquanta i seixanta en aquests tipus de plantejaments i les mesures que prenen les associacions de propietaris en aquesta direcció.

Però la creixent activitat de l'agricultura catalana durant aquests anys no es va basar en la introducció d'innovacions substitutives de mà d'obra, sinó en la intensificació del treball. Quina va ser la capacitat de resposta dels sistemes tradicionals d'oferta de treball al creixement de la demanda? La reproducció ampliada del conjunt de mecanismes que permetien que en determinats moments de l'any agrícola hi hagués una oferta creixent i adequada de capacitat de treball no eren tan simples. Entre altres coses, calia que es mantinguessin al mateix nivell les altres fonts de recursos que possibilitaven la subsistència de la família pagesa i, òbviament, que la població rural creixés al mateix ritme, com a mínim, amb què augmentava la demanda d'actius. Respecte a aquest últim punt, cal assenyalar que la població catalana disminuï el ritme de creixement durant la segona meitat del segle respecte a la primera i –cosa més important encara– la població rural catalana entrà, a partir del 1860, en una fase d'estancament i fins i tot de retrocés en algunes comarques, encara que en altres, on la vinya es va estendre molt, es va mantenir la tendència ascendent.

La historiografia europea citada abans ha posat en evidència que des de mitjan segle els propietaris tendiren a eliminar els pagaments en espècie i a abandonar la pràctica tradicional de cedir als treballadors un tros de terra, una parcel·la o una casa i altres recursos, estimulats pels bons preus i pels creixents lligams amb el mercat. També s'observa una substitució creixent de treballadors fixos contractats anualment per jornalers eventuais. El funcionament del nou sistema comportà problemes, sobretot si tenim en compte l'atracció constant que exercia la demanda de treball que generava la industrialització. Les migracions interiors en els períodes de la collita i la mecanització van resultar decisives per dotar d'un mínim de fluïdesa el sistema. L'increment del salari monetari era el resultat lògic d'aquest procés, ja que substituïa altres formes de remuneració i alhora havia de tendir a garantir ocupació i un nivell de subsistència mínim per a la família jornalera durant tot l'any. Així s'anà constituint un proletariat rural per al qual el salari constituïa la base fonamental i única dels seus ingressos.

Alguns d'aquests elements són perfectament perceptibles en la societat rural catalana des de mitjan segle passat; uns altres, en canvi, no hi són gaire presents. Petits establiments emfitèutics i rabasses que havien estat la base de subsistència d'una important franja de pagesos pobres amb possibilitat i necessitat de completar els seus ingressos llogant-se com a jornalers van ser cada vegada més infreqüents i rars. La creixent rendabilitat de la vinya, la consolidació d'uns drets de propietat burgesa i les reivindicacions latents o explicitades dels rabassaires van acabar creant un estat d'opinió i una pràctica contrària a aquestes cessions de la terra a perpetuïtat i a llarg termini, com ho evidencia l'exemple del Penedès citat anteriorment. Sabem molt poca cosa si la cessió de petites parcel·les en arrendament o parceria es va continuar practicant d'una manera ampliada o bé si, al contrari, també va tendir a restringir-se. En una conjuntura favorable com la que estem tractant sembla que més aviat havia de predominar la tendència a l'exploració directa; alguns exemples, malauradament massa escassos, van en aquest sentit. Un comportament d'aquest tipus per part dels propietaris, en darrer terme, havia de dificultar encara més la reproducció ampliada de jornalers temporers pels vells sistemes, i també en aquesta hipòtesi esdevenia una necessitat l'increment del salari.

Com hem dit abans, coneixem molt malament el pes real que els treballadors fixos tenien en el conjunt dels actius agraris catalans i si es va produir una tendència a substituir-los per jornalers eventuais com va succeir en altres països europeus. Tampoc no disposem d'una base empírica suficient per afirmar que també a Catalunya es tendien a suprimir els pagaments en espècie, però hi ha alguns indicis que van en aquesta direcció. D'una manera similar es pot avançar la hipòtesi que les possibilitats d'abastar-se d'alguns productes usant els drets comunals van ser cada vegada més escasses.

El procés d'industrialització i d'urbanització i la construcció de grans obres públiques també va crear tensions en el sistema de relacions socials dominant al camp català fins a mitjan segle XIX. En primer lloc, el desenvolupament de la indústria moderna va arruïnar moltes de les activitats manufactureres tradicionals que en algunes comarques proporcionaven una part important de recursos a les famílies de pagesos pobres. A més, les possibilitats de treball al sector urbà-industrial, més regular i més ben pagat, va actuar de focus d'atracció de la força de treball rural i probablement va ser un dels altres mecanismes que van pressionar els salaris a l'alça.

Tot i la importància indiscutible dels factors que acabem d'analitzar, probablement són insuficients per explicar la tendència alcista dels salaris agrícoles. La capacitat d'organització i de lluita d'aquest sector de la pagesia pobra cada vegada més proletaritzada va tenir sens dubte un pes destacat. En el cas d'Anglaterra, almenys, els moments en què els salaris enregistren pugues més significatives coincideixen amb períodes de gran activitat del sindicalisme agrari.²⁶ Probablement no és casual que totes les nostres sèries facin un salt espectacular entre el 1871 i el 1873 o bé immediatament després de la Primera Guerra Mundial, uns anys de fortes agitacions socials i polítiques.

La simplificació de les relacions socials i la centralització del salari com a nexa principal entre els propietaris i els pagesos pobres va ser un procés que es va materialitzar en molts països europeus durant la segona meitat del segle XIX. A Catalunya, tanmateix, malgrat el conjunt de factors que van anar minant el sistema de relacions socials tradicionals, la proletarització no era un fenomen massiu en començar el nou segle, encara que el segment de pagesos pobres que depenien totalment o parcialment del salari probablement era més nombrós que cinquanta anys abans. L'explicació tan sols es pot trobar en la natura de les relacions socials existents en el camp català a partir de les quals es va desenvolupar una agricultura capitalista. Sense grans propietats concentrades, amb un pes notable de la petita propietat pagesa, amb una llarga tradició de la parceria i la masoveria i amb una forta orientació a la producció arbustiva i arbòria, l'explotació a base de treball assalariat no sempre era l'opció més rendable. No és gens estrany que una gran part dels modernitzadors de l'agricultura catalana durant el segle XIX s'inclinessin més per reformar la masoveria i preconitzar una presència i una participació més activa del propietari que no pas per substituir-la per treball assalariat. Malgrat la presència d'aquests factors limitadors, el funcionament de l'agricultura catalana sempre havia exigut recórrer al treball dels jornalers i probablement la necessitat d'aquests treballadors va incrementar-se i acabà generant un segment diferenciat en l'estructura de classe del

26. A. AMSTRONG, *Farmworkers ...*, ps. 124-133.

món rural català. Les primeres vagues que reivindicaven millores salarials des de finals del segle XIX²⁷ i la publicació d'alguns textos que denunciaven les condicions de vida d'aquests jornalers semblen confirmar la novetat i la importància del fet.²⁸

27. Vid. A. LÓPEZ ESTUDILLO, *La conflictividad social agraria del último tercio del siglo XIX en Catalunya*, comunicació presentada al «II Col·loqui d'Història Agrària (Barcelona-Olot)» (Girona 1986); i A. MAYAYO i ARTAL, *La Conca de Barberà 1890-1939: de la crisi agrària a la guerra civil* (Centre d'Estudis de la Conca de Barberà 1986), ps. 157-169.

28. Vid., per exemple, el text de J. RIBA, *El salario del obrero agrícola* (Reus 1913).

APÈNDIX ESTADÍSTIC

Salaris mitjans masculins, en rals

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	<i>mitjana</i>									
<i>anys</i>	<i>Penedès</i>	<i>Plegamans</i>	<i>Sentmenat</i>	<i>Bages</i>	<i>Barcelona</i>	<i>Ciutadilla</i>	<i>les Torres</i>	<i>Guissona</i>	<i>Ivorra</i>	<i>Lleida</i>
1818		8,00			8,00					
1819		8,00			8,00					
1820		8,00			8,00					
1821			7,67		7,67					
1822		6,67	7,75		7,21					
1823		8,00	7,92		7,96					
1824		8,00	7,92		7,96					
1825		7,00	7,91		7,45	5,00				5,00
1826		8,00	8,57		8,29	5,00				5,00
1827		8,00	8,24		8,12	5,73	5,44			5,59
1828		8,00	7,91		7,95	5,33	5,33			5,33
1829		8,00	7,89		7,95	5,17	4,75			4,96
1830		8,00	7,93		7,97	6,00				6,00
1831		8,00	8,00		8,00	5,00				5,00
1832		8,00	8,00		8,00	5,00				5,00
1833		8,00	8,00		8,00	6,00				6,00
1834		7,72	8,00		7,86	5,00				5,00
1835		8,00			8,00	5,00	5,00			5,00
1836		7,45	8,00		7,73	5,50				5,50
1837			8,00		8,00					
1838		7,00	8,00		7,50				6,75	6,75
1839		7,00	8,00		7,50		5,00		5,00	5,00
1840									4,37	4,37
1841			8,00		8,00				5,00	5,00
1842			8,00		8,00				4,92	4,92
1843									4,87	4,87
1844			8,00		8,00				5,00	5,00
1845			7,78		7,78				5,00	5,00
1846		8,00	8,00		8,00	6,00			5,00	5,50
1847		8,00	8,00		8,00				5,00	5,00
1848		8,00	8,00		8,00		5,00	4,95	5,18	5,04
1849		8,00	8,00		8,00			5,09	5,00	5,05
1850		8,00	8,00		8,00			5,33	5,00	5,17
1851		8,00	8,00		8,00			4,92	5,00	4,96
1852		8,00	8,00		8,00			4,70	5,00	4,85
1853		8,00	8,00		8,00			4,50	5,00	4,75
1854		8,00	8,00		8,00	5,00		5,00		5,00
1855		7,50	8,00		7,75	5,00		5,77		5,39
1856		8,00	8,00		8,00	6,00		7,13		6,57
1857		8,00	8,00		8,00			9,34	9,00	9,17
1858		8,00	8,00		8,00			8,77	7,90	8,34
1859		8,41	8,00		8,21	6,00		6,86	6,63	6,50
1860		9,00	8,00		8,50			6,09	5,82	5,96
1861		9,00	8,00		8,50			8,50	6,14	7,32
1862		9,00	8,00	8,84	8,61			7,00	6,00	6,50

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	<i>mitjana</i>					<i>mitjana</i>				
<i>anys</i>	<i>Penedès</i>	<i>Plegamans</i>	<i>Sentmenat</i>	<i>Bages</i>	<i>Barcelona</i>	<i>Ciutadilla</i>	<i>les Torres</i>	<i>Guissona</i>	<i>Ivorra</i>	<i>Lleida</i>
1863	8,52	9,00	8,25	8,75	8,63			7,04	6,00	6,52
1864	8,00	9,17	9,00	8,36	8,63			6,00		6,00
1865	8,00	8,83	8,67	7,66	8,29			7,12		7,12
1866	8,00	9,00	9,00	6,62	8,15					
1867	8,00	9,00		8,02	8,34					
1868	7,32		8,00	6,50	7,27					
1869	7,68		8,00	8,00	7,89					
1870	8,00	8,00	8,40	7,25	7,91					
1871	8,00		8,00	7,39	7,80					
1872	8,00	8,00	9,00		8,33					
1873	9,00		10,00		9,50		8,00			8,00
1874	9,00	8,00			8,50		8,00			8,00
1875	9,32		10,45		9,89	8,00	7,51			7,75
1876	9,32	11,00	10,59	10,29	10,30	8,00				8,00
1877	10,00		10,48	11,00	10,49	7,00	7,32			7,16
1878	10,00		10,33	8,61	9,65	8,00	7,75			7,87
1879	10,00		9,33		9,67	8,11	7,83			7,97
1880	8,52	11,00	11,00	10,45	10,24	9,00	8,94			8,97
1881	10,00	11,37	11,66	11,00	11,01	8,67	9,11			8,89
1882	9,32	12,03	12,00	12,00	11,34	8,96	9,38			9,17
1883	9,52	12,00	12,00	12,00	11,38	9,25	9,25			9,25
1884	10,52		12,00	12,00	11,51	9,25	11,17			10,21
1885	10,00	12,00	12,00	11,88	11,47	9,36	9,88			9,62
1886	10,64	12,00	12,00	11,00	11,41	11,00	9,00			10,00
1887	11,32	12,00	12,00	10,76	11,52	9,22	9,63			9,42
1888	11,00		12,00	10,48	11,16	7,75	8,17			7,96
1889	11,00	12,00	12,00	8,00	10,75	8,45	9,00			8,73
1890	10,00	12,00	12,00	10,65	11,16	8,33	9,00			8,67
1891	11,00	12,00	12,00	11,33	11,58	9,00	8,25			8,63
1892	10,68		12,00	12,66	11,78	8,25	8,00			8,13
1893	10,00		12,00	11,08	11,03	8,75	8,00			8,38
1894	10,00		12,00	11,42	11,14	8,50	8,00			8,25
1895	10,00		12,00	11,50	11,17	8,00	8,00			8,00
1896	10,00		12,00	11,50	11,17		7,00			7,00
1897	10,00		12,00		11,00	6,90	7,00			6,95
1898	10,00		12,00	10,00	10,67	7,86	6,00			6,93
1899	11,00		12,00	12,00	11,67	8,00	8,00			8,00
1900	11,00		12,00	12,00	11,67	7,00	8,00			7,50
1901	11,00			12,00	11,50	7,00	8,00			7,50
1902	11,50		12,00		11,75	8,00	7,77			7,89
1903	12,00				12,00	8,00	8,00			8,00
1904	12,00			12,00	12,00	8,00	8,00			8,00
1905	12,00			12,00	12,00	6,33	8,00			7,17
1906	12,00			12,00	12,00	8,00				8,00
1907	12,00				12,00		8,00			8,00
1908	12,00			12,00	12,00	10,00				10,00
1909	12,00				12,00	9,50	8,00			8,75
1910	12,00				12,00					
1911	12,00				12,00					
1912	12,00				12,00					
1913	12,00				12,00					

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
<i>anys</i>	<i>Penedès</i>	<i>Plegamans</i>	<i>Sentmenat</i>	<i>Bages</i>	<i>mitjana</i> <i>Barcelona</i>		<i>Ciutadilla les Torres</i>	<i>Guissona</i>	<i>Ivorra</i>	<i>mitjana</i> <i>Lleida</i>
1914	12,24				12,24					
1915	13,00				13,00					
1916	12,50				12,50					
1917	14,00				14,00					
1918	17,08				17,08					
1919	22,02				22,02					
1920	28,04				28,04					
1921	30,62				30,62					
1922	30,30				30,30					
1923	28,00				28,00					
1924	28,00				28,00					
1925	28,00				28,00					
1926	28,00				28,00					
1927	28,00				28,00					
1928	28,00				28,00					
1929	30,00				30,00					
1930	30,00				30,00					
1931	30,00				30,00					
1932	32,00				32,00					
1933	32,00				32,00					
1934	32,00				32,00					
1935	32,00				32,00					
1936	32,00				32,00					

Jornals femenins, en rals

1	2	3	4	5	6	7	8
anys	Penedès	Plegamans	Sentmenat	Bages	mitjana Barcelona	Ciutadilla	les Torres Lleida
1818							
1819							
1820							
1821							
1822							
1823							
1824							
1825						2,00	2,00
1826						2,00	2,00
1827							
1828						2,00	2,00
1829			4,00		4,00		
1830							
1831			4,00		4,00	2,07	2,07
1832			4,00		4,00	2,00	2,00
1833			4,00		4,00	2,00	2,00
1834			4,00		4,00	2,00	2,00
1835						2,00	2,00
1836						2,00	2,00
1837							
1838						1,73	1,73
1839			4,00		4,00	2,00	2,00
1840			4,00		4,00		
1841						2,00	2,00
1842						2,00	2,00
1843						2,00	2,00
1844						2,00	2,00
1845						2,06	2,06
1846						2,06	2,06
1847						2,00	2,00
1848							
1849							
1850							
1851							
1852							
1853						1,85	1,85
1854						1,84	1,84
1855						1,82	1,82
1856						2,50	2,50
1857		4,00			4,00	2,63	2,63
1858						2,09	2,09
1859						2,35	2,35
1860						2,42	2,42
1861		5,00			5,00	3,00	3,00
1862				5,00	5,00	2,66	2,66
1863			4,83		4,83	2,66	2,66
1864		5,00	5,66	5,00	5,22		
1865		5,00	5,00	4,25	4,75		
1866		5,00	5,00	4,16	4,72		
1867		5,00	6,00	4,50	5,17		

	1	2	3	4	5	6	7	8
<i>anys</i>	<i>Penedès</i>	<i>Plegamans</i>	<i>Sentmenat</i>	<i>Bages</i>	<i>mitjana</i>		<i>mitjana</i>	
					<i>Barcelona</i>	<i>Ciutadilla</i>	<i>les Torres</i>	<i>Lleida</i>
1868			5,34	4,00	4,67			
1869			5,00	3,75	4,38			
1870			5,00	4,00	4,50			
1871			5,00	4,50	4,75			
1872			6,00		6,00			
1873							2,50	2,50
1874		5,00			5,00		3,00	3,00
1875		4,00			4,00		3,00	3,00
1876			6,00	8,00	7,00	2,50	4,00	3,25
1877							4,00	4,00
1878				6,00	6,00	2,32		2,32
1879						2,57		2,57
1880				4,00	4,00	2,00	5,00	3,50
1881		4,00		6,00	5,00		3,50	3,50
1882		4,00		7,00	5,50		5,00	5,00
1883				8,00	8,00		4,00	4,00
1884				8,00	8,00			
1885		7,00		9,00	8,00		5,00	5,00
1886				8,00	8,00		5,00	5,00
1887				8,00	8,00		4,64	4,64
1888				7,00	7,00		4,21	4,21
1889			6,00	5,00	5,50		4,00	4,00
1890								
1891				8,00	8,00		4,00	4,00
1892			6,00	9,00	7,50		4,00	4,00
1893							3,00	3,00
1894							3,00	3,00
1895							3,00	3,00
1896							3,00	3,00
1897						2,75	3,00	2,88
1898						3,00		3,00
1899						3,00		3,00
1900						2,76	3,00	2,88
1901							3,00	3,00
1902	7				7,00	2,50	4,00	3,25
1903	7				7,00	2,60	4,00	3,30
1904	7				7,00	2,60	4,00	3,30
1905	7				7,00	2,40	4,00	3,20
1906	7,5				7,50	3,00		3,00
1907	7,5				7,50	3,00		3,00
1908	7,5				7,50	3,60		3,60
1909	7,5				7,50			
1910	7,5				7,50			
1911	8				8,00			
1912	8				8,00			
1913	8				8,00			
1914	8,5				8,50			
1915	8,5				8,50			
1916	8,94				8,94			
1917	10,9				10,90			

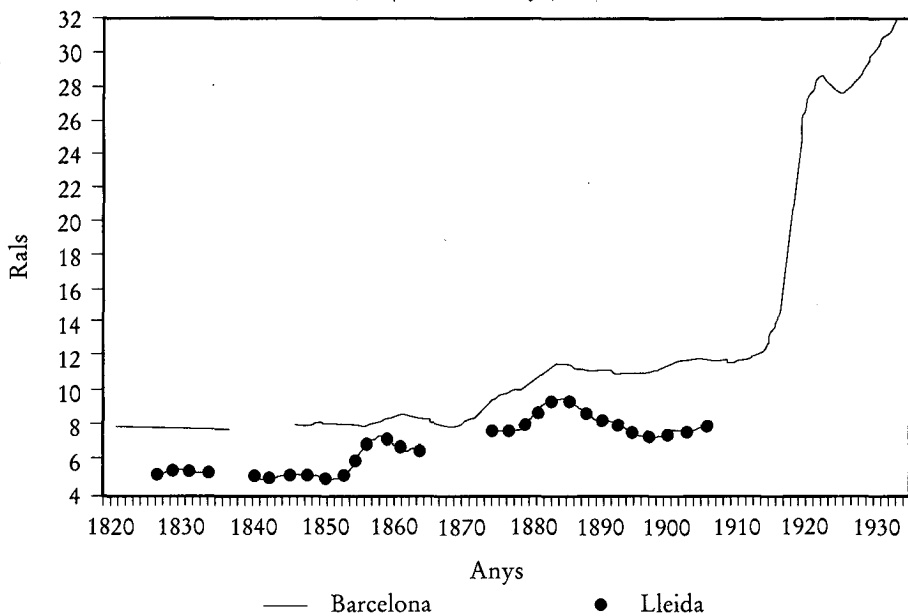
	1	2	3	4	5	6	7	8
<i>anys</i>	<i>Penedès</i>	<i>Plegamans</i>	<i>Sentmenat</i>	<i>Bages</i>	<i>mitjana</i> <i>Barcelona Ciutadilla les Torres</i>		<i>mitjana</i> <i>Lleida</i>	
1918	11,5				11,50			
1919	14,0				14,00			
1920	17,5				17,50			
1921	19,5				19,50			
1922	18,5				18,50			
1923	17,0				17,00			
1924	17,0				17,00			
1925	17,0				17,00			
1926	17,0				17,00			
1927	17,0				17,00			
1928	17,0				17,00			
1929	18,0				18,00			
1930	20,0				20,00			
1931	20,0				20,00			
1932	20,0				20,00			
1933	20,0				20,00			

Evolució del salari agrícola, en rals

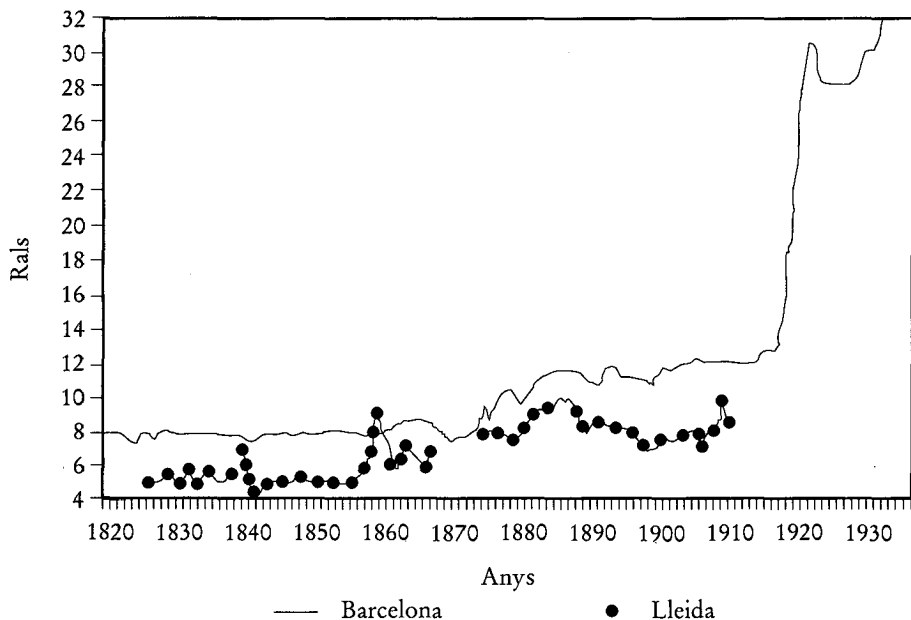
	1	2	3	1	2	3	1	2	3
1818	1,20	6,67		1867	1,65	5,05	1916	2,10	5,95
1819	1,10	7,27		1868	1,49	4,88	1917	2,40	5,83
1820	1,17	6,84		1869	1,39	5,68	1918	2,58	6,62
1821	1,58	4,85		1870	1,56	5,07	1919	2,92	7,54
1822	1,48	4,87		1871	1,60	4,87	1920	2,82	9,94
1823	1,26	6,32		1872	1,57	5,31	1921	2,70	11,34
1824	1,39	5,73		1873	1,63	5,83	1922	2,54	11,93
1825	1,40	5,32	3,57	1874	1,66	5,12	1923	2,52	11,11
1826	1,32	6,28	3,79	1875	1,60	6,18	1924	2,58	10,85
1827	1,24	6,55	4,51	1876	1,59	6,48	1925	2,64	10,61
1828	1,14	6,98	4,68	1877	1,62	6,48	1926	2,70	10,37
1829	1,03	7,71	4,81	1878	1,62	5,96	1927	2,68	10,45
1830	1,03	7,73	5,83	1879	1,64	5,89	1928	2,64	10,61
1831	1,21	6,61	4,13	1880	1,67	6,13	1929	2,68	11,19
1832	1,13	7,08	4,42	1881	1,72	6,40	1930	2,60	11,54
1833	1,08	7,41	5,56	1882	1,67	6,79	1931	2,58	11,63
1834	1,51	5,21	3,31	1883	1,59	7,16	1932	2,72	11,76
1835	1,48	5,41	3,38	1884	1,53	7,52	1933	2,72	11,76
1836	1,41	5,48	3,90	1885	1,37	8,37	1934	2,52	12,70
1837	1,61	4,97		1886	1,37	8,33	1935	2,68	11,94
1838	1,61	4,66	4,19	1887	1,37	8,41			
1839	1,31	5,73	3,82	1888	1,37	8,15			
1840	1,19		3,67	1889	1,39	7,73			
1841	1,29	6,20	3,88	1890	1,37	8,15			
1842	1,32	6,06	3,73	1891	1,41	8,21			
1843	1,32		3,69	1892	1,42	8,30			
1844	1,29	6,20	3,88	1893	1,30	8,48			
1845	1,24	6,27	4,03	1894	1,32	8,44			
1846	1,59	5,03	3,46	1895	1,40	7,98			
1847	1,40	5,71	3,57	1896	1,50	7,44			
1848	1,18	6,78	4,27	1897	1,62	6,79			
1849	1,12	7,14	4,50	1898	1,58	6,75			
1850	1,16	6,90	4,45	1899	1,54	7,58			
1851	1,20	6,67	4,13	1900	1,52	7,68			
1852	1,15	6,96	4,22	1901	1,42	8,10			
1853	1,56	5,13	3,04	1902	1,42	8,27			
1854	1,56	5,13	3,21	1903	1,52	7,89			
1855	1,74	4,45	3,09	1904	1,54	7,79			
1856	1,68	4,76	3,91	1905	1,44	8,33			
1857	1,50	5,33	6,11	1906	1,46	8,22			
1858	1,38	5,80	6,04	1907	1,48	8,11			
1859	1,45	5,66	4,48	1908	1,52	7,89			
1860	1,57	5,41	3,79	1909	1,52	7,89			
1861	1,59	5,35	4,60	1910	1,52	7,89			
1862	1,51	5,70	4,30	1911	1,50	8,00			
1863	1,50	5,75	4,35	1912	1,48	8,11			
1864	1,48	5,83	4,05	1913	1,62	7,41			
1865	1,47	5,64	4,84	1914	1,82	6,73			
1866	1,53	5,33		1915	1,88	6,91			

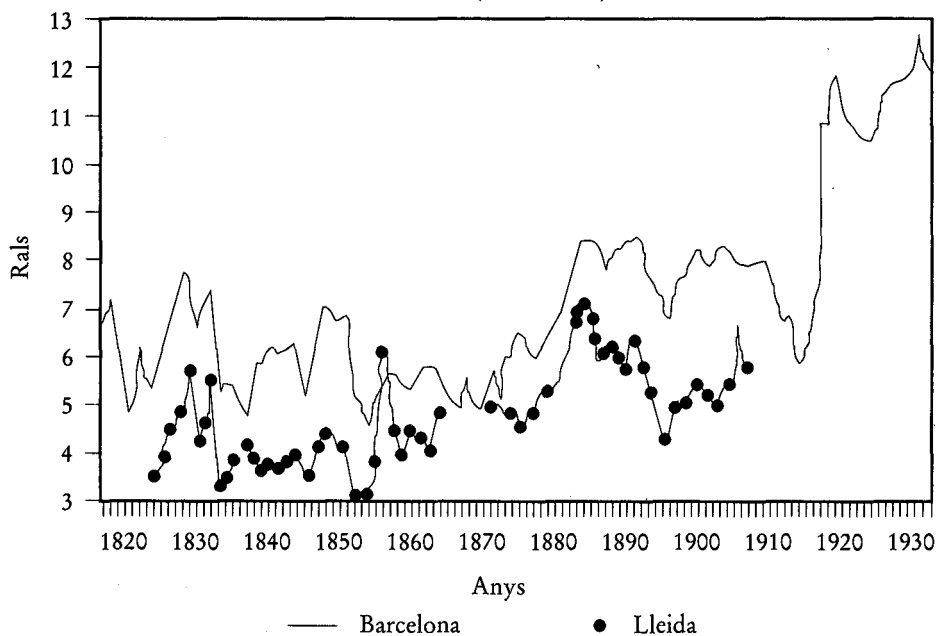
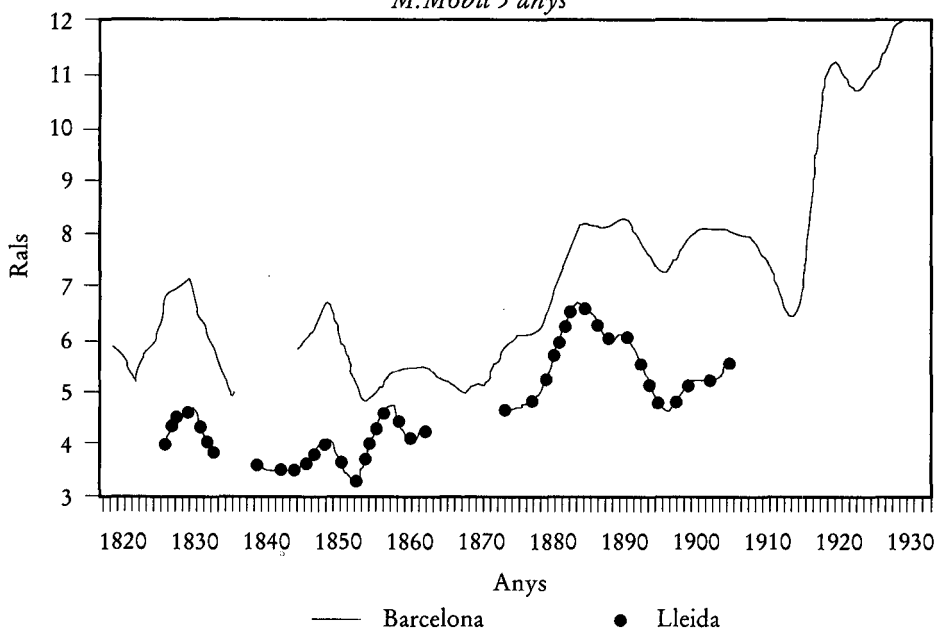
1. Mitjana del preu del pa (Barcelona, Girona, Camallera).
2. Mitjana del salari a la província de Barcelona/mitjana del preu del pa.
3. Mitjana del salari a la província de Lleida/mitjana del preu del pa.

Salari monetari masculí (1818-1936) en rals
(M. Mòbil 5 anys)

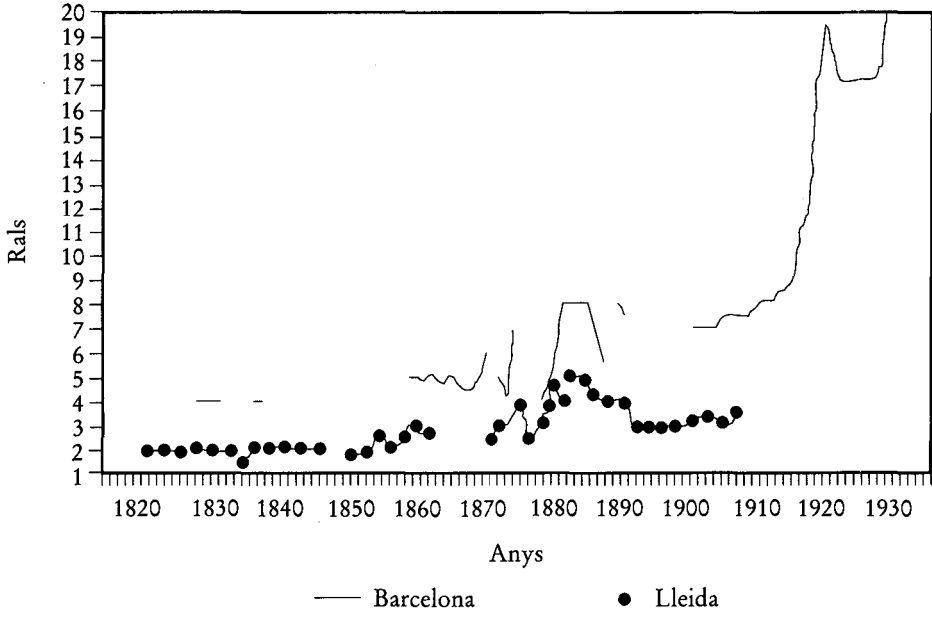

Salari monetari masculí (1818-1936) en rals

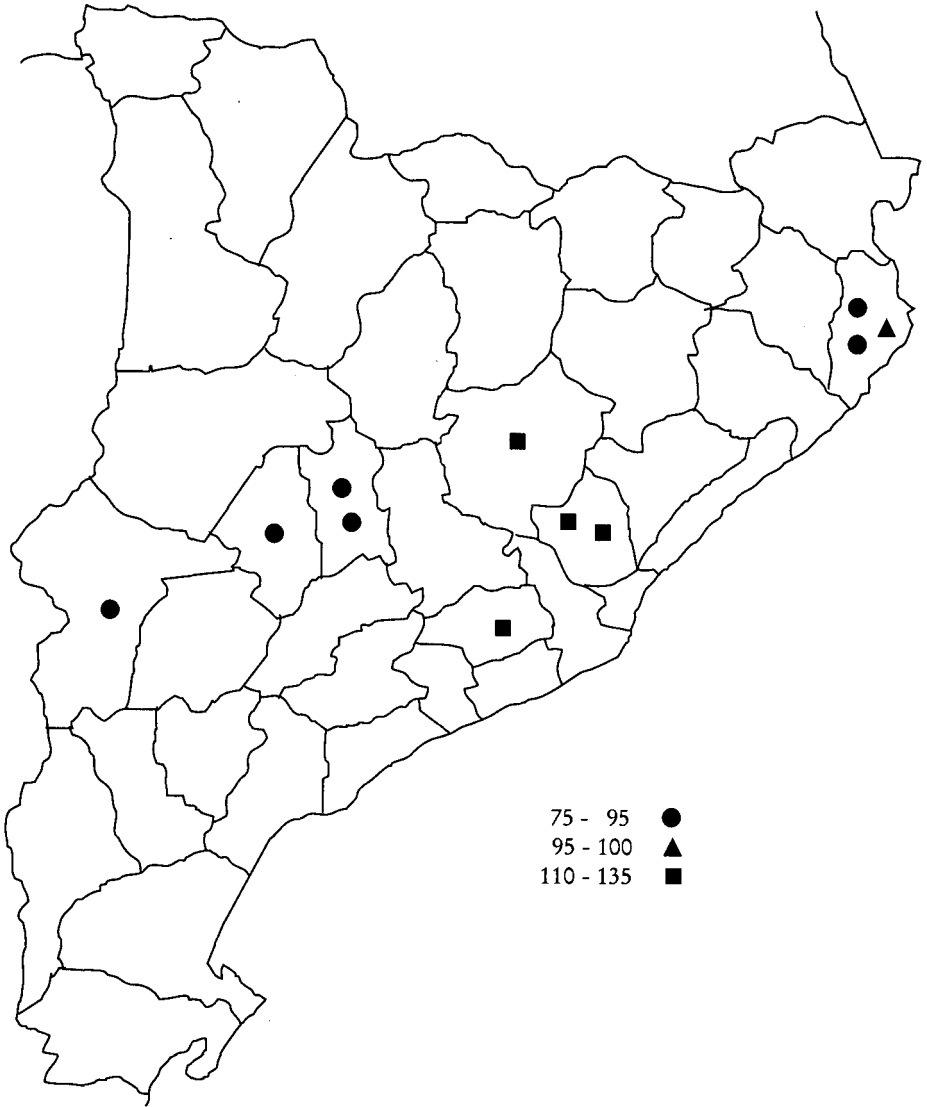

Salari real masculí (1818-1936) en rals*Salari real masculí (1818-1936)
M. Mòbil 5 anys*

Salari monetari femení (1818-1936) en rals

Mapa 1
Distribució de salaris agraris (1820-1870)
6,41 rs. = 100

Mapa 2
Distribució de salaris agraris (1870-1910)
10,65 rs.= 100

